

Tonga

LAO KI HE KOMISONI FILI 2010

Lao Fika 11 'o e 2010

LAO KI HE KOMISONI FILI 2010

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou.....	5
2	„Uhinga”i lea	5

KONGA 2 – KO E KOMISONI

6

3	Fokotu’u „o e Komisoni.....	6
4	Kau memipa „o e Komisoni	6
5	Vahenga	6
6	Kau „Ofisa.....	6
7	Sea.....	6
8	Ngaahi fakataha	7
9	Tuku atu ha ngaahi fatongia.....	7

KONGA 3 – FATONGIA ‘O E KOMISONI

7

10	Tefito’i fatongia „o e Komisoni	7
11	Sino’i pa’anga „o e Komisoni	8
12	Kau ngaue taukei	8
13	Malu’i „o e kau Komisiona mo e kau „ofisa	9
14	Ngaahi lipooti fakata’u mo e ngaahi lipooti kehe	9
15	Ngaahi tu’utu’uni.....	9
16	Liliu Fakataimi.....	9

LAO KI HE KOMISONI FILI 2010

Lao Fika 11 'o e 2010

KO HA LAO KE FOKOTU'U HA KOMISONI KE TOKANGA'I 'A E NGAAHI FILI MO E NGAahi TAUMU'A FEKAU'AKI MO IA

„Oku ou loto ki ai,
PILINISESI SALOTE PILOLEVU TUITA,
„Aho 6 „o Me 2010.

‘OKU TU’UTU’UNI „e he Tu‘i mo e Fale Alea „o Tonga „i he Fakataha Alea „o e
Pule‘anga „o pehe:

1 Hingoa nounou

„E ui „a e Lao ni ko e Lao ki he Komisoni Fili 2010.

2 ‘Uhinga’i lea

„I he Lao ni, tuku kehe „o ka fiema‘u ha „uhinga kehe „i hono tu‘unga -

“**Komisoni**” „oku „uhinga ki he Komisoni Fili „oku fokotu‘u „i he kupu 3;

“**vaha’a taimi fili**” „oku „uhinga mei he vaha’a taimi kuo tuku atu ai „a e tohi fekau
fili „o a‘u ki he ki he tapuni „a e fili (polling) „i he fili;

“**Supavaisa ‘o e Fili**” „oku „uhinga ki he Supavaisa „o e Fili „oku fokotu‘u „i he
kupu 3 „o e Lao ki he Fili Fale Alea.

KONGA 2 – KO E KOMISONI

3 Fokotu'u 'o e Komisoni

„Oku fokotu'u heni ha Komisoni ke ui ko e Komisoni Fili.

4 Kau memipa 'o e Komisoni

- (1) Kuo pau ke kau atu ki he Komisoni –
  - (a) ha taha kuo fakanofu „e he Tu'i ki he vaha'a taimi ko e ta'u „e nima „a ia te ne hoko ko e Sea;
  - (b) „a e Supavaisa „o e Fili; mo e
  - (c) „Atita Seniale.
- (2) Kuo pau ko e Sea mo e kau Komisinoa mo ha taha pe „oku fakanofu „i he kupu 13 „e „ikai tu'utu'uni ki ai „e ha taha pe „e ngaue'aki ki ai „a e Lao ki he Kau Ngaue Fakapule'anga 2002 „i hono fakahoko „a honau ngaahi fatongia „i he Lao ni.
- (3) „I ha taimi „e „ikai malava „e he Sea „o fakahoko hono fatongia ko ha Komisiona, „e ngofua ki he Tu'i ke ne fakanofu ha Sea Le'ole'o.

5 Vahenga

„E ngofua ki he Sea, kau memipa „o e Komisoni mo ha toe taha kehe kuo fakanofu „i he kupu 6(3) pe kupu 13, ke ngaue fakataimi pe taimi kakato pea kuo pau ke ne ma'u „a e vahenga pe ngaahi totongi pa'anga, pe fakatou'osi, „o hange koia „e tu'utu'uni „e he Komisoni tau'ataina ki he ngaahi vahe mo e vahenga ma'olunga.

6 Kau 'Ofisa

- (1) Kuo pau ki he Supavaisa „o e Fili ke ne tokanga'i „a e ngaahi ngaue faka'aho „a e Komisoni, tokanga'i „a e kau „ofisa mo e kau ngaue kehe pea kuo pau ke fakahoko „a e ngaahi fatongia kehe koia „oku tu'utu'uni'i „e he Lao ki he Fili Fale Alea mo ha toe Lao kehe.
- (2) „E ngofua ki he Komisoni, fakatatau ki he kupu 3(2) „o e Lao ki he Fili Fale Alea, „i he loto ki ai „a e Kapineta, ke ne fokotu'u ha kau „ofisa mo ha kau ngaue „oku taukei, ke ngaue taimi kakato pe fakataimi, „o hange koia „oku fiema'u ki hono fakahoko lelei „a e ngaue „o e Komisoni.

7 Sea

Kuo pau ke taki „a e Sea „i he Komisoni pea kuo pau ke ne tokanga'i ke fakahoko lelei mo totonu „a e ngaue „o e Komisoni.

8 Ngaahi fakataha

- (1) Kuo pau ko e tokolahi kimu^a pea lava ha fakataha ,o e Komisoni koe memipa ,e 2, ko e taha ,ja kinaua kuo pau ko e Sea.
- (2) Kuo pau ki he Sea ke ne –
  - (a) ui mo kau atu ki he ngaahi fakataha angamaheni ,o e Komisoni;
  - (b) tataki ,a e ngaahi fakataha ,o e Komisoni; pea
  - (c) fakakau mai ki he fakataha ha taha mei he kakai pe ko ha taha taukei ,o kapau ,oku ne pehee ,oku ,aonga.
- (3) Ko e mafai ,a e Komisoni ke fakahoko ,a honau ngaahi fatongia ,e ,ikai ke uesia ,i ha ,uhinga ,oku siⁱsiⁱ, ,ikai ke ,i ai pe ,ikai ke malava ke fakahoko ,a e ngaue ,e he Sea pe ko ha taha ,o e kau Komisoni.
- (4) Fakatatau ki he Lao ni , kuo pau ki he Komisoni ke nau tu^utu^uuni ,a ,enau ngaahi founa fakahoko ngaue.

9 Tuku atu ha ngaahi fatongia

,E ngofua ki he Komisoni ke ne tuku atu ha ngaahi fatongia ki ha memipa ,ofisa pe komiti ,o e Komisoni ke fakahoko ha taha ,o ,ene ngaahi fatongia ka kuo pau ki he vaheⁱ koia ke ,ikai na^a ne ta^ofi ,a hono fakahoko ,o e fatongia ko ia ,e he Komisoni.

KONGA 3 – FATONGIA ‘O E KOMISONI

10 Tefitoⁱ fatongia ‘o e Komisoni

- (1) ,I hono fakahoko ,a honau ngaahi fatongia mo e ngaahi ngafa, kou pau ke tau^ataina ,a e Komisoni.
- (2) Kuo pau ki he Komisoni, fakatatau ki he Lao ni, ke –
  - (a) fakahoko ha palani vaha^a taimi loloa ki hono fakahoko totonu ,o e ngaahi fili mo hono fokotu^u mo tauhi ,o e ngaahi lekooti mo e tohi fakakatoa totonu;
  - (b) fakakaukauⁱ ,a e fiema^u ,o ha ngaahi tu^utu^uuni mo e ngaahi lao kehe ki hono fakahoko totonu mo lelei ,o e ngaahi fili mo e ngaahi ngaue felaveⁱ mo ia;
  - (c) hange koia kuo fakangofua ,e he lao, fa^u mo fakatotonu ,a e ngaahi tu^utu^uuni mo tokangaⁱ ke toe vakaiⁱ;
  - (d) fakahoko ha ngaahi fokotu^u ki ha ngaahi liliu ki he lao fekau^aki mo e fili;

- (e) „i he malumalu „o e ngaahi mafai kuo foaki ki ai „i he Lao ki he Fili Fale Alea, tu“utu“uni ki he ngaahi tangi, ngaahi fakafepaki mo ha toe ngaahi va kovi kehe;
- (f) fokotu“u atu ke fakahoko ha ngaahi faka“ilo felave“i mo e ngaahi hia fekau“aki mo e filii;
- (g) fa“u, fakahoko mo toe vakai“i ha ngaahi polokalama ako ma“ae kau fili, kau kanititeiti mo e ngaahi ni“ihi kehe „oku kau ki he fili;
- (h) fakatahataha“i mo fa“u ha ngaahi lipooti „i he fili mo e ngaahi me“a fekau“aki mo ia mo fokotu“u atu ha ngaahi liliu ki he lao mo e ngaahi founa fakahoko ngaue ke fakalalakaka „a e founa fakahoko fili;
- (i) pulusi ke ma“u „a e ngaahi fakamatala fakalukufua, „a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi lipooti ko ia fekau“aki mo e fili „o hange koia „oku fakakaukau „a e Komisoni „oku taau;
- (j) „i loto „i he mahina „e 3 hili ha fili lahi pe, lipooti ki he Kapineta ha ngaahi liliu „oku fokotu“u ke fakahoko kimu“a „a e fili lahi hoko;
- (k) ki he taumu“a „a hono faka“ai“ai „a e ngaue totonu mo e ngaahi faingamalie tatau ki he taha kotoa pe „o e kau kanititeiti pea ke ta“ofi „a hono ngaue hala“aki, ke pule“i „a hono ngaue“aki „o e letio, televisone, ngaahi nusipepa, „initaneta mo e ngaahi fanongonongo fakapolitikale, lipooti, ngaahi tangi moe ngaahi tu“uaki lolotonga „a e vaha“a taimi fili;
- (l) pule“i mo siofi „a e fakamole ki he fili „a e kau kanititeiti „o fakatatau ki he kupu 24 „o e Lao ki he Fili Fale Alea; mo e
- (m) fakahoko ha toe ngaahi fatongia kehe kuo tu“utu“uni, „i he Lao ki he Fili Fale Alea pe ko ha toe Lao kehe.

11 Sino‘i pa‘anga ‘o e Komisoni

Ko e sino“i pa“anga ma“ae Komisoni kuo pau ko e –

- (a) pa“anga kuo vahe“i „e he Fale Alea ki he taumu“a ko ia; mo e
- (b) pa“anga kuo totongi ki ai pe ma“ae Komisoni mei ha kautaha „i tu“a pe „a e pule“anga ki ha ngaahi taumu“a fakalukufua, ki ha taumu“a pau, pe ki he vahe pe ngaahi monuu „o ha taha taukei.

12 Kau ngaue taukei

- (1) „E ngofua ki he Komisoni, ki he taumu“a „o ha fa“ahinga tafa“aki „o hono fatongia pe ki ha fili pau pe fakahoko „a hono fatongia, fakakau mai ha taha ngaue taukei ki ha vaha“a taimi ngaue tu“uma“u pe fakataimi ke –
  - (a) fakahoko ha ngaue pe tokoni „i ha ngaahi me“a „o hange koia kuo tu“utu“uni; pe
  - (b) fale“i „a e Komisoni.

- (2) „E ngofua ki he Komisoni ke ne tali ha kau ngaue fakataimi „o ha kau ngaue fakapule“anga mei muli mo ha ni“ihi kehe pe, „i hono faka kau mai „o ha kau ngaue taukei „i he kupu si“i (1).

13 Malu‘i ‘o e kau Komisiona mo e kau ‘ofisa

Kuo pau koe taha kuo fakanofu „i he Lao ni „e „ikai mo“ua ki ha ngaue na“a ne fakahoko „i he loto ma“a lolotonga „a „ene fakahoko „a hono fatongia „i he Lao ni.

14 Ngaahi lipooti fakata‘u mo e ngaahi lipooti kehe

Kuo pau ki he Komisoni ke nau lipooti ki he „Ene „Afio pea mo e Sea „o e Fale Alea –

- (a) „a „enau ngaahi ngaue „i he ta“u fakatohi mahina takitaha „i he „aho 30 „o Ma“asi „i he ta“u hono hoko; pea
- (b) „i hono fakahoko „o ha fili lahi, pea mo ha toe ngaahi me“a kehe „e hoko „i he ngaahi ngaue ko ia, „i loto „i he mahina „e tolu „o e fili lahi.

15 Ngaahi tu‘utu‘uni

„E ngofua ki he Komisoni Fili „i he loto ki ai „a e Kapineti ke nau fa“u ha ngaahi tu‘utu‘uni „a ia „oku fiema“u pe „aonga ki hono fakahoko „o e ngaahi taumu“a „o e Lao ni.

16 Liliu Fakataimi

Kuo pau ke lau „a e fakamatala ki he Komisoni tau“ataina „i he kupu 5 ko e „uhinga ia ki he „Ene „Afio „i he Fakataha Tokoni kae“oua kuo fokotu“u ha Komisoni tau“ataina ki he ngaahi vahe mo e vahenga ma“olunga.

Na“e tali „e he Fale Alea „i he „aho 15 ni „o „Epeleli 2010.

